

A kettős funkciójú könyvtárak (iskolai–közművelődési) helyzete és perspektívája a Dunántúlon

Történeti áttekintés (1980-ig)

A Dunántúl néhány megyéjében – az aprófalvas településszerkezetből következően – az 1960-as évekre visszanyúló törekvésnek tekinthető, hogy adott helységben egy intézmény vállalja fel a könyvtári szolgálatot. Több községi könyvtár – igen szerény körülmények között – iskolában működött; a könyvtárosok többsége pedagógus volt, továbbá az iskola nem rendelkezett könyvtári gyűjteménnyel, ezért a „kettős funkciójú” jelző nélkül próbálták mindkét feladatnak megfelelni. Ebben az évtizedben az ország más részein (*Borsod, Csongrád*) is próbálkoztak a közművelődési és iskolai könyvtárak összevonásával, de a helyi pozitív tapasztalatok mellett az OPKM negatív következményeket észlelt, ezért visszaállította az eredeti helyzetet. A kísérlet kudarcáról *Katsányi Sándor* évekkal később ezt írta: „... az egyik legalapvetőbb s hatásában legfejlettebb példája a nem gazdaságos párhuzamosságok konzerválásának pl. az a tény, hogy az iskolai és a tanácsi (községi) könyvtárak összevonására irányuló kezdeményezések holtpontra jutottak... Érthetetlen a kísérlet megrekedése, hiszen távlatban bármelyik formáját fogadjuk el a kisközségi könyvtárügy ésszerű megoldásának, egyik fontos lépés mindenképpen az általános iskolás gyermekek könyvellátásának egységes rendezése.”

Az összevonásokra irányuló törekvéseket szélesebb körben – a dokumentumok és a visszaemlékezések tanúsága szerint – az 1972-es Szakmai irányelvek a tanácsi közművelődési könyvtárak távlati fejlesztéséhez című dokumentum megjelenése, illetve a *18 éven aluli ifjúság könyvtári ellátásának javítására nem sokkal később kiadott irányelvek* indították el. Ez utóbbiban olvasható: „... a kistelepülések részben osztott és kis létszámú iskoláiban tanuló gyermekek könyvtári ellátása a falusi közművelődési könyvtárak feladata mindaddig, míg az iskolák körzetesítésének egyik fontos eredményeként maga az iskola nem tud gondoskodni olvasmányairól... Szükség szerint az iskola és a közművelődési könyvtár közösen biztosítja egy-egy városrész, lakóterület gyermeklakóinak könyvtári szolgálatát. E könyvtárnak alkalmasnak kell lennie arra, hogy maradéktalanul ellássa az iskolai könyvtár feladatát és emellett a tanítási időn túl gyermekkönyvtárként álljon a környék gyermeklakóinak rendelkezésére.”

Kezdetben az összevonásokkal szemben szinte mindenütt és minden érintett részről megnyilvánult – talán nem is alaptalanul – bizonyos ellenállás. Hiányoztak a megyei állapotok alapos elemzései. Általában jellemző volt, hogy az oktatás nem tartott lépést a korszerű pedagógiai irányzatokkal, amelyek a többkönyvűség bevezetését sürgették. Sok esetben a különböző szintű tanácsok meghozták ugyan az összevonásra vonatkozó határozataikat, de a végrehajtásra nem fordítottak gondot. Azt az elvet

minden érdekelt fél elfogadta, amit *Juhász Jenő* így fogalmazott meg: „*Integrációra, többfunkciójú könyvtár kialakítására csak ott szabad vállalkozni, ahol az ehhez szükséges feltételek rendelkezésre állnak, s ahol ennek megfelelően az integráció eredményeként valamennyi könyvtári funkció ellátása magasabb színvonalra emelkedik.*” *Kellner Béla* az e témában folytatott vizsgálódásában éppen e feltételek meglétét, illetve megteremtését nem látja biztosítottnak, ezért nagyfokú óvatosságra inti az összevonások szervezőit. Aggályait a következőkkel indokolta: „*akár egyes, akár kettős funkciójú a könyvtár, kicsi az érdekérvényesítő képessége, helyben nincs védnökük, sem hatékony érdekképviselőjük. Egyetlen meggyőződéses pártfőnök, a megyei könyvtár is gyenge a védelmiükre, hiszen gyakran a saját elemi érdekeinek védelmében is elbukik, illetve alulmarad. Figyelembe kell venni azt is, hogy olyan mértékben halványul a könyvtári munka társadalmi megbecsülése, az olvasottság értéke, ahogy nő a mindent elöntő és elsöprő anyagiasság és kényszerű pénzhajhászás... Téli iskolai szünetekben az iskolákat nem fűtik, akkor a könyvtár is kénytelen zárva tartani. Nyáron pedig, ha bezárják az egyetlen bejárattal bíró iskolát, a könyvtár ugyancsak zárva marad.*”

Az 1970-es évek közepére gyengült a szakma képviselőinek, a fenntartóknak és az ágazati irányítóknak az ellenállása a könyvtárak integrációjával szemben. Ebben az időben készültek el a megyei könyvtárhálózatok 15 éves távlati fejlesztési tervei, közülük több tartalmazta a könyvtárak integrációjára vonatkozó feladatokat (Fejér, Győr-Moson-Sopron). Más megyékben a megyei vb által hozott határozat (Vas, Zala) vagy a megyei művelődési osztály intézkedése (Komárom-Esztergom, Baranya, Tolna) készítette elő az összevonásokat. Somogyban a megyei könyvtár és a pedagógiai intézet készített közös ütemtervet e célból a művelődési osztály ösztönzésére. Mindinkább uralkodóvá vált a nézet, hogy a könyvtári rendszer szervezeti korszerűsítésének egyik nagy tartaléka az azonos vagy hasonló feladatkörű könyvtárak integrációja, mégpedig elsősorban a kistelepüléseken, lakótelepeken, városi külterületeken. A könyvtárak összevonása nemcsak gazdaságos, hanem hatékonyabb, színvonalasabb szolgáltatások nyújtását is lehetővé teszi. A kistelepülések elaprózott, többségükben korszerűtlenül és gazdaságtalanul működő önálló könyvtárai mind kevésbé képesek lépést tartani az igényekkel. Az integrációval a korábbinál jobb és korszerűbben feltárt állomány áll az iskolai oktató-nevelő munka rendelkezésére, továbbá az iskola körzetéhez tartozó tanulók megfelelő közművelődési könyvtári ellátást kaphatnak.

1977-ben jelentette meg az MM az *Irányelvek a kis települések kulturális ellátásának javítására és komplex művelődési intézmények létesítésére* című dokumentumot. Ez a központi irányelv komoly lökést adott az ÁMK-k és más összevont intézményi formák szervezéséhez és az ehhez szükséges működési feltételek megteremtéséhez. A dokumentumot némileg az 1968-ban megjelent klubkönyvtárak szervezéséről szóló MM utasítás továbbfejlesztésének is felfoghatjuk, amely nyugat- és észak-urópai mintát követve ésszerű és gazdaságos megoldásaival a kistelepülések számára nagyon jó megoldásnak tűnt. Sajnos, az eredendően jó elképzelés az országos kampány során eltorzult. Az erőltetetten szervezett ÁMK-k jó része napjainkra felbomlott. A komplex intézmények elsősorban ott váltak be, ahol már az épület megtervezésekor tartalmilag is végiggondolták a közös intézmény funkciórendszerét.

A kistelepülések könyvtári ellátásának formái

A kistelepülések könyvtári ellátásának elméletileg kidolgozott vagy maguktól kialakult mai formái a következők: az önálló könyvtári intézmények, a többfunkciójú (összevont) könyvtárak, az integrált intézmények részeként működő könyvtárak (ÁMK-k könyvtárai), az úgynevezett klubkönyvtárak, a letéti könyvtárak (központosított ellátásba bevont egységek). Valószínűleg nem tévedünk, ha kimondjuk, hogy a kistelepülések könyvtári ellátására bármelyik forma megfelelő lehet. A településtől és a tárgyi feltételektől függ, hol melyik az alkalmas forma. Soha nem volna szabad egyetlen üdvözítőnek vélt megoldáshoz ragaszkodni. Mindig jobb a változtatás, mint a tényleges ellátásra képtelen forma fenntartása. Érdeemes tehát minden ellátási formát elemezni és annak ismeretében dönteni.

Más szempontból: ha tudjuk is az iskolai és a közművelődési könyvtár feladatainak különbözőségét, azt nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a kisebb településeken és városi peremkerületekben a közművelődési és iskolai könyvtár látogatói jórészt azonosak. Joggal merül fel a kérdés: szükség van-e ilyen lakóhelyeken kétféle könyvtárra? A megoldás lehetőségei:

- A közművelődési könyvtár magára vállalja az iskolai könyvtári feladatok ellátását is. Az iskolában kézikönyvtár marad, más könyvtári feladatokról a közművelődési könyvtár gondoskodik.
- Az iskolai könyvtár magára vállalja a közművelődési feladatokat is. A könyvtár az iskolához tartozik, de felnőttek részére is kölcsönöz.
- Külön közművelődési és külön iskolai könyvtár működik, de természetesen ebben a szervezeti megoldásban is szorosan együtt kell működnie a két intézménynek. Az együttműködést megkönnyíti, ha a két könyvtár egyazon ellátórendszerhez tartozik.

Az ismertett három fő szervezeti forma mellett a gyakorlat több együttműködési megoldást is felszínre hozott, amelyek főként a működési körülmények különbözőségéből és helyi adottságokból származtak.

Az összevont könyvtár jó szervezeti formája lehet a kistelepülések ellátásának, de csupán az egyik formája, amelyet csak ott szabad megvalósítani, ahol ehhez a feltételek (személyi, tárgyi, pénzügyi) rendelkezésre állnak. A kettős funkciójú könyvtárak létesítését, az eddigiek működését nem általában elvetendőnek és nem általában bevezetendő programként szerencsés kezelünk. A helyileg mindig konkrét, az itt és most elvét alkalmazó elemzés lehet csak alapja döntéseinknek, módszertani tanácsainknak és kezdeményezéseinknek.

Az összevontás kezdeményezői, érdekeltég

Az összevontások kezdeményezése általában az iskoláktól vagy a helyi fenntartóktól, illetve a művelődési osztályokról, egy-két esetben a megyei-városi hálózatgondozóktól, vagy a szakfelügyeletről indul ki. Ez is jelzi, hogy nem a közművelődési könyvtárak „integrációs hatalmi” törekvéséről, az iskolai könyvtárak „bekebelezésének” szándékáról volt szó, hanem arról, hogy az oktatásért felelősséget érzők felismerték a könyvtár szükségességét az oktató-nevelő munkában, de rádöbbentek arra

is, hogy belátható időn belül képtelenek az iskolai könyvtárak kedvezőtlen állapotán változtatni.

Az összevonás jobbra az általános iskola érdekében történt. Ugyanis a legtöbb iskola nem rendelkezett alkalmas helyiséggel, berendezéssel, megfelelő nagyságú állománnyal és költségvetéssel ahhoz, hogy a korszerű oktatáshoz elengedhetetlenül szükséges és arra alkalmas könyvtárt működtessen. Ha az összevonás az érintett iskola vezetésének akarata ellen történt, az összevont könyvtár éppen az iskolai könyvtári funkcióját nem tölthette be megfelelően. Előfordult, hogy az összevonást a községi könyvtár áldatlan állapota tette szükségessé. Ahol átgondolatlanul, vezetői vagy fenntartói kényelemből (eggyel kevesebb legyen a fenntartott intézmények száma), esetleg divatból határozták el, ott az összevonás semmit sem javított a meglévő helyzeten.

Tanulásként azt mondhatjuk, hogy teljesen mindegy, honnan indul el a kezdeményezés, az a lényeg, hogy előzetesen kikérjék a módszertani központok szakmai véleményét, a döntés pedig a fenntartói jogosultságokkal rendelkező testületben születessen, mert az összevonás idején gondoskodni kell a könyvtár egyszeri, nagyobb arányú fejlesztéséről, a továbbiakban pedig a folyamatos, többfunkciós működéshez szükséges feltételekről.

A könyvtárak összevonásának sokféle objektív és szubjektív oka lehet, de annak célszerűségét minden esetben meg kell vizsgálni, és azt is meg kell válaszolni, hogy ki és mit nyer az összevonással? Ha a funkciók és a feladatok között rangsorolni kényszerülünk, mindig az iskolai könyvtári feladatoknak adjunk elsőbbséget.

Központi ellátás, hálózati gondozás

Magyarországon a településszerkezetből adódóan rendkívül magas a könyvtárak száma, amelyeknek többsége még viszonylagos önállóságra sem képes, hiszen a használói kör nagysága ezt nem teszi lehetővé. Kielégítő választékot csak túlköltségekkel lenne képes nyújtani olvasóinak. A megoldást a könyvtárak rendszerben való működtetése jelentené, de a szakma gyengesége és a fenntartók szűklátókörűsége miatt sokszor nem érvényesül ez a felismerés. Tény, hogy az összevont könyvtárak is szinte kivétel nélkül kiskönyvtárak maradtak, amelyek egy nagyobb intézmény gyámolítására szorulnak. Az 1990-es években eluralkodó gazdaszemlélet, a korábbi közösködés valós vagy vélt sérelmei önellátásra, saját birtoklásra buzdítanak. Félő, hogy ez a szemlélet a hálózati együttműködés és integráció bevált formáit is felszámolja.

Az integrált könyvtár számos előnyt élvez, ha mögötte – ellátóközpont szerepét betöltő – nagykönyvtár áll, amely összehangolja a gyűjtőköröket és a szakmai információ áramlását, intézi a beszerzést, az állományellenőrzést, a selejtezést, a könyv- és folyóiratköttetést, irodalomkutatással és -figyeléssel, témabibliográfiák készítésével stb. kielégíti a pedagógusok vagy tanulók speciális igényeit, az időlegesen érdeklenné vált vagy elavult könyvek kivonásával és központi raktárba helyezésével megoldja a véges befogadóképességű könyvtárak raktározási gondjait.

Olyan településeken és városi lakókörzetekben is, ahol a fenntartó tanács, illetve önkormányzat megteremtette a tiszta profilú iskolai könyvtár működési feltételeit, érdemes a városi ellátóközpont-hoz kapcsolódni, hiszen az ellátórendszer vállalja, hogy az iskola igényei alapján gyarapítja az állományt (megrendeli, leltározza, fel-

dolgozza és kiszállítja a könyveket az iskolába), módszertani tanácsadást folytat, állományt gondoz, rendezvényt szervez stb.

Az összevonás előkészítése, az állománnyal és a nyilvántartásokkal kapcsolatos teendők elvégzése sok időt és nagy szaktudást igénylő feladat, amely nem bízható egy kiskönyvtár tiszteletdíjas könyvtárosára. Ezt a munkát a hálózati központok szakképzett könyvtárosainak, főként módszertanos munkatársainak kell elvégezniük.

A hálózati gondozás folyamatos biztosítása is elengedhetetlen. Ahol nincs biztosítva a hálózati gondozás feltétele, nem tanácsos az összevonást elkezdni. Itt jegyzem meg, hogy a kettős funkciójú könyvtárak a hálózati gondozás szempontjából előnyt élveznek a tiszta profilú iskolai könyvtárakkal szemben, mert a pedagógiai intézetek könyvtárai a szakfelügyelet és szaktanácsadás megszűnése után szinte minden megyében mellőzték a hagyományos hálózatgondozást, míg a megyei könyvtárak mind a mai napig valamilyen szinten mindenütt ellátják ezt a feladatot.

A jelenlegi helyzet a dunántúli régióban

Az iskolai és közművelődési feladatokat egységes szervezetben ellátó könyvtárak száma 1986-ban 412 volt az országban, közülük 392 községekben. A Dunántúl kilenc megyéjében jelenleg 228 összevont könyvtárat tartanak nyilván, 218 községekben, 10 pedig városi lakótelepen működik. Az egyes megyék között óriási a szóródás, míg Fejérben egy, Zalában 53 közös funkciójú könyvtár található. Az összevont könyvtárak 77%-a (176) négy megyében működik (Baranya, Somogy, Tolna, Zala). A többi megyében részben nagyobb volt a hálózati központok ellenállása, a fenntartók és ágazati irányítók is kevésbé következetesen szorgalmazták vagy támogatták az összevonásokat, néhány megyében pedig a településszerkezet sem kedvezett ennek a formának az elterjedéséhez.

Általános művelődési központ szervezeti keretében mindössze 35 összevont könyvtár működik, közülük 14 Baranyában. Az ÁMK-k nagy része (60%) az 1990-es években felbomlott, Tolnában 18-ből 6, Vasban 24-ből 4, Zalában 11-ből 4 maradt. Erre az intézményi formára volt leginkább jellemző az erőltetett, kampányszerű szervezés, az elfogadható működési feltételek hiánya és a tantestületek idegenkedése. Az e célra épült épületegyüttesekben azonban általában életképesnek bizonyultak. Fejér megyében 30 ÁMK-ból 20 megmaradt, de összevont könyvtárat csak egyben találunk (csak szervezeti és gazdasági integráció). Komárom-Esztergom és Győr-Moson-Sopron megyében mindössze egy-egy ÁMK szerveződött, Veszprém és Somogy megyékben 3-5, de ezek többsége is megszűnt.

Központi ellátórendszerhez 62 összevont könyvtár tartozik (32 Zalában), a többi önállóan szerzeményez. A korábban elterjedt kiskörzeti ellátás gyakorlatilag megszűnt. A korábbi közös tanácsok társközségei még akkor is az önállóság mellett döntöttek, ha egyazon körjegyzőséghez tartoznak. Ennek okai a korábbi sérelmek, a pénztelenség, a közös költségektől való elzárkózás. Az eredmény: közülük kerül ki a legtöbb vegetáló, tartósan zárva tartó, kilátástalan helyzetben lévő könyvtár. Baranya, Somogy, Tolna 123 összevont könyvtárából mindössze öt kap központi ellátást. Az összevont könyvtárak magas száma és a kiterjedt központi ellátás csak Zalában esik egybe. Tolnában korábban nem volt központi ellátás, most próbálkoznak a szervezéssel; Baranyában – egy városkörzet kivételével – megszűntek; Somogyban koráb-

ban a tanácsközveti ellátás terjedt el. Az önállóan szerzeményező könyvtárak hálózati gondozása, segítése a korábbinál rosszabb feltételekkel ugyan, de megmaradt, szinte mindenütt kizárólag a megyei könyvtár feladataként. A volt alközpontok hálózatgondozóit – részbeni megyei finanszírozással – csak Zala, Vas és Veszprém megyékben sikerült megtartani.

A 228 közös könyvtár közül 126 az iskola épületében nyert elhelyezést (általában a könyvtárak fele, de Veszprémben 11-ből 10, Baranyában 48-ból 37, Tolnában viszont 35-ből csak 13). A többi könyvtár művelődési házban vagy más szervvel közös épületben működik, de 90%-uk 100 méternél nem távolabb helyezkedik el az iskolától. Mindössze nyolc könyvtár távolsága haladja meg a 100 métert.

Az összevont könyvtárak 75%-ában (172) pedagógus-könyvtáros dolgozik. Az 56 nem pedagógus végzettségű könyvtáros közül 18 Zalában található, de itt is öt közösségen órakedvezményes pedagógus segít az iskolai könyvtári munkában. A függetlenített könyvtárosok száma 41, számuk közel a felére esett vissza az 1990-es években.

Megye	Kettős funkciójú könyvtárak száma	Városi lakótelepen működik	ÁMK szervezetben működik	Központi ellátó rendszerhez tartozik	Iskolában van elhelyezve	Iskola közelében	Iskolától több száz méterre távol	A könyvtáros pedagógus	A könyvtáros főfoglalkozású
Baranya	48	2	14	3	37	10	1	43	7
Fejér	1	–	1	–	1	–	–	1	1
Győr-Moson-Sopron	17	–	–	8	7	8	2	14	3
Komárom-Esztergom	6	–	1	5	2	4	–	5	–
Somogy	40	1	3	2	20	19	1	31	7
Tolna	35	2	6	–	13	21	1	26	10
Vas	17	1	4	7	7	7	3	9	5
Veszprém	11	1	3	5	10	1	–	8	2
Zala	53	3	4	32	29	24	–	35	6
Dunántúl összesen	228	10	36	62	126	94	8	172	41

A működési körülmények alakulása 1980–1995 között

Az 1980-as években a könyvtárak összevonására már a szakszerű előkészítés volt jellemző. A fenntartók körültekintőbben hozták meg döntéseiket, az előkészítésbe és lebonyolításba bevonták az illetékes hálózati központokat. Baranyában és Tolnában a megyei könyvtárt megbízták az iskolai könyvtárak hálózati gondozásával. Több megyében erősödött, hatékonyabbá vált a megyei pedagógiai intézetek könyvtárainak hálózati tevékenysége, néhány megyében hálózati alközpontként működő iskolai báziskönyvtárakat hoztak létre. Folyamatosan működött mindkét területen a könyvtári szakfelügyelet és tanácsadás, amely az összevonáshoz szükséges elemzéseket, felméréseket elkészítette.

Baranya, Somogy, Tolna és Zala megyékben a megyei könyvtár útmutatókat, módszertani segédanyagokat készített a végrehajtás megkönnyítésére. Szabályzatminták, munkaköri leírások, bibliográfiák, tapasztalatcserék, munkaközösségi foglalkozások, gyakorlatok segítettek kezdetben a még kísérletnek számító integrációkat. A legkézzelfoghatóbb és gyors eredmények az iskola és a könyvtár együttműködésében jelentkeztek. Zalában a „Gyermekkönyvtáros Műhely” keretében a városi gyermekkönyvtárosok, az iskolai könyvtárosok és a közös funkciójú könyvtárak kezelői évente rendszeresen többször találkoznak továbbképzés, tapasztalatcsere, rendezvényszervezés céljából, és kiadványt jelentetnek meg a gyermekkönyvtári munka segítése érdekében.

Az erőltetetten szervezett, kellően nem előkészített, a feltételek biztosítása nélkül összevont könyvtárak néhány év „kényszerű házassága” után szétváltak. Erre minden megyében akadt példa, de nem ez volt a jellemző. A korábban divatos ÁMK-knak az 1990-es években történt nagyarányú felbomlása pl. nem járt együtt a könyvtárak szétválásával.

Az összevont intézmények jó részében a feltételek csak részben voltak biztosítottak, de a működtetők és fenntartók a hiányok fokozatos felszámolását ígérték. Ez nyilvánvalóan nem mindenütt következett be vagy csak részben, de azt megállapíthatjuk, hogy az összevonással általában javultak a működés feltételei: nagyobb helyiséget kapott a könyvtár, berendezését kiegészítették, nagyobb és többféle igény kielégítésére alkalmas állományok alakultak ki, javultak a költségvetési és személyi feltételek. A könyvtáraknak több mint felében került sor az alapterület növelésére, legtöbbször az iskola épületében. Az oktatási intézményben való elhelyezés mellett szól az is, hogy ott a fűtés megoldottabb, a festés, karbantartás is rendszeresebb, az iskola jobb technikai felszereltsége a könyvtár számára is hozzáférhető (telefon, fax, gyorsmásoló stb.). Az iskolai szünetekben a könyvtár kényszerű zárva tartása csak kivételként fordult elő. Sajnos a felnőtt olvasók számára igényelt külön bejárat csak kevés helyen volt megvalósítható. A könyvtárak kétharmadában javult a személyi ellátottság. Független státuszok biztosításával, órakedvezményes pedagógusok alkalmazásával jelentősen emelkedett a nyitvatartási idő. Az összevonás legtöbbször felújítással, bútorzat-kiegészítéssel és a technikai felszereltség javulásával járt együtt. Ezek forrását a helyi tanácsok, illetve önkormányzatok és a megyei tanácsok biztosították, de a Művelődési Minisztérium könyvtári osztálya és a Kulturális Alap is támogatta az integrációt.

Ebben az időben fontosnak tartották, hogy a több funkciónak megfelelően határozzák meg a könyvtár nyitvatartási idejét. A legkedvezőbb állapot ugyan kevés helyen valósult meg, amelyben a függetlenített pedagógus-könyvtáros a tanítási időben az iskolai könyvtári funkciót látja el, a felnőtt olvasók kiszolgálását pedig a nekik legkedvezőbb időpontra tervezi. A megyék felében az összevonás eredményeként jelentős számú függetlenített könyvtáros beállítására került sor, továbbá sok helyen órakedvezményes pedagógusok is segítettek a könyvtárosnak az iskolai könyvtári munkában.

Az 1990-es években az egyre nehezedő gazdasági helyzet, a rosszul értelmezett racionalizálási elv és a dokumentumárak drasztikus emelkedése újra előtérbe hozta az „egy falu – egy könyvtár” most már gazdasági kényszertől is támogatott elvét. El kellett tekinteni azoktól a negatív megfontolásoktól, amelyek abból adódtak, hogy az oktatási intézményekben működtetett könyvtárakat a felnőtt lakosság egy része ide-

genkedve látogatja, továbbá néhány iskola vezetése a közös könyvtárat nem érzi magáénak, és költségvetéséből nem fordít arányosan a fejlesztésére. Az integráció az utóbbi években a megszüntetés veszélye ellen is nyújtott bizonyos védelmet. Nem volt rá példa, hogy a fenntartó összevont könyvtár felszámolását vagy tartós szüneteltetését kezdeményezte volna.

Az 1980-as évekre jellemző fejlesztési, támogatási tendencia, sajnos, az 1990-es években nem folytatódott. Ebben az időben az összevonásokat legtöbbször a fenntartói kényelem (csak egy intézményt kelljen működtetni) és kényszerű takarékosági szempontok, a működési költségek csökkentései motiválták. Csökkentek az alapterületek, „felszívódtak” a státuszok, megrövidült a kölcsönzési idő, sőt a működés is szünetelt néhány könyvtárban. Természetesen ezek a megszorítások nem az összevonások miatt következtek be, azt is mondhatnánk, ezek a könyvtárak inkább bizonyos mértékű védelmet élveztek. Az 1990-es évekre jellemző legnagyobb pozitívumnak azt tekinthetjük, hogy a pályázati lehetőségekkel az összevont könyvtárak sokkal nagyobb mértékben éltek, mint a többi könyvtár. Ennek kedvező hatása szinte minden megyében megmutatkozott.

A könyvtári állomány alakulása és a beszerzés

Az összevonás után mindenképp ki kellett munkálni az állománygyarapítás további gyakorlati módszerét. Tisztázni kellett, hogy az egységes költségvetés mekkora hányadát kötik le a Könyvtárellátónál, mit és hány példányban vásároljanak. A legjobbnak tartott gyakorlat: az iskola, illetve a szaktanárok folyamatosan közlik a könyvtárossal könyvbeszerzési igényeiket, a rendelés pedig egyszerre és együtt történik az iskola és a felnőtt lakosság számára. Az összevonással elsősorban az iskolai könyvtárak működési feltételei javultak.

A megyék többségére az volt a jellemző, hogy az iskolák feldolgozatlan, sok elavult könyvet tartalmazó, mostoha körülmények között tárolt állománnyal léptek be az integrációba, és a néhány száz kötetes állományrész sokszor ötödét, tizedét (legjobb esetben harmadát) sem tette ki az összevont állománynak. Az 1980-as években a megyei tanácsok, az MM könyvtári osztálya, valamint a Kulturális Alap megyénként egyszeri több százezer forintos könyvbeszerzési támogatással járult hozzá a közös intézmények állományának javításához. Az egyszeri komoly támogatás, ebben az időben többségében megemelt beszerzési keret, majd később a különböző pályázati pénzek lehetővé tették, hogy az összevont könyvtárakban az állomány használati értéke messze felülmúlja a korábbi gyűjteményekét. Kialakult az alapvető kézi- és segédkönyvtárak. Több helyen elkezdődött a nemhagyományos ismerethordozók (hangzó, video stb.) gyűjtése is. A közelmúltban több összevont könyvtár nyert a Soros Alapítványtól számítógépes fejlesztést (számítógép, konfiguráció, állománykezelő program stb.), így néhány intézmény megkezdheti a számítógépes szolgáltatások kiépítését a megyei könyvtár segítségével.

Az összevont könyvtárak többségében önálló könyvbeszerzést folytatnak. Korábban a biztos költségvetési kereteket csaknem teljes egészében lekötötték a Könyvtárellátónál, az utóbbi években azonban az egyre bizonytalanabb költségvetés miatt már nem olyan általános ez a gyakorlat. Az a tapasztalat, hogy más forrásból, pályázatokból sokkal több lehetőségük nyílik a kettős funkciójú könyvtáraknak a gyarapí-

tásra, mint az önálló községi könyvtárnak (*Soros Alapítvány, Nemzeti Kulturális Alap, UNICEF* stb.). Az állományellátottság, beszerzési fejkvóta jelentősen meghaladta a községi könyvtárak átlagát. Néhány helyen az iskolák külön összeget fordítanak bizonyos dokumentumfajták gyarapítására.

A központi ellátórendszerhez tartozó kettős funkciójú könyvtárak ellátása 1989-ig elsődlegesen a megyei/városi könyvtárak és a körzeti tanácsok anyagi lehetőségétől függött. A szerzeményezésnél az összevont könyvtárak előnyt élveztek, az ellátóközpontok kiemelt figyelmet fordítottak az iskolák valós vagy potenciális igényeire. 1990-től az ellátás mértéke a községi önkormányzatok támogatásának függvényévé vált, ezért jelentősen csökkent a beszerezhető kötetek száma. Az ellátóközpontok egy része igénybe veszi a könyvvásárlási kedvezményeket, vállalva a feldolgozás többletmunkáját. Természetesen a könyvcserékkel és a különleges igények központból történő kielégítésével további előnyt élveznek az önálló könyvtárakkal szemben.

Az összevont könyvtárak többségében az átvett állományt tételesen átletlározták, a többi helyen csak a csoportos leltár szintjén vonták össze. Néhány iskola a pedagógiai állományt, a tanári kézikönyvtári állományt nem adta át, vagy továbbra is külön tárolja. Több esetben az összevonás csak az iskolai és a községi könyvtár gyermekrészlegére terjedt ki. Ezekben az esetekben a községi könyvtár gyermekrészlege került be az iskola épületébe, és a teljes gyermekszolgálatot onnan látják el. Az összevonás az állomány feltárázásában is jelentett némi javulást. Raktári katalógussal minden könyvtár rendelkezik, mintegy fele betűrendes szerzői, címszó vagy keresztkatalógussal is. Szakkatalógust csak a függetlenített, szakképzett könyvtárossal rendelkező könyvtárakban építenek. Az összevonások adminisztratív teendőihez, az állománynyilvántartások rendbetételéhez, selejtezéshez, a feltárási munka elvégzéséhez a hálózati központok nyújtottak hathatós segítséget, legtöbb esetben teljes egészében rájuk hárult ez a feladat, a hálózati gondozást végző munkatársak száma viszont minden megyében csökkent a rendszerváltozás óta.

Könyvtárhasználat, olvasószolgálat

Szinte minden megyében az volt az általános tapasztalat, hogy az összevonás után a gyermekek könyvtárhasználati mutatói emelkedtek, a felnőtt olvasók száma viszont – különböző mértékben ugyan – visszaesett. Különösen jellemző ez az iskolában elhelyezett könyvtárakra. A tanulók számára ez nagyon előnyös (néhány megyében a tanulók beiratkozási aránya 75%-ot is elért az ilyen intézményekben), de a település felnőtt lakóinak ez nem mindig elfogadható. A felnőttek könyvtárhasználatát korlátozhatja a rossz elhelyezés (ha nehezen közelíthető meg, emeleten vagy tetőtérben található), a nem megfelelő kölcsönzési idő. Vannak könyvtárak, ahol a felnőtt olvasót csak a pedagógusok, iskolai alkalmazottak jelentik, és legjobb esetben a gyermekek visznek olvasnivalót a felnőtt családtagoknak. A megbízási díjas pedagógus este nem szívesen vállal kölcsönzést.

Az elkülönített bejárattal bíró vagy közvetlenül megközelíthető közös könyvtárakban nem esett vissza a felnőttek könyvtárhasználatára, sőt némi emelkedést is tapasztaltak a működési körülmények jelentős javulása esetén.

Rendezvények vonatkozásában az 1980-as évek végén a könyvtárhasználati foglalkozások mellett a szaktárgyi órák száma is emelkedett az arra alkalmas kettős funk-

ciójú könyvtárakban, de az is tapasztalat, hogy kevés pedagógus vállalja az idő- és munkaigényes könyvtári tanórák tartását. Az író-olvasó találkozók erősen kötődnek a hagyományos könyvünnepekhez, elsősorban a gyermekkönyvhéthez, amelyeket a megyei könyvtárak szerveznek, a költségek nagy részét is ők finanszírozzák.

Tapasztalatok, vélemények

Az 1993 augusztusában született *IFLA* ajánlás szerint: „mivel az iskolai könyvtárak az anyagi eszközök korlátozott volta miatt nem képesek minden szükséges dokumentumot és szolgáltatást biztosítani, egyes esetekben célszerű a kettős ellátás létrehozása”.

A kistelepüléseken azonos fenntartó költségvetésének terhére közművelődési iskolai könyvtár működtetése indokolatlan és gazdaságtalan. Az anyagi források állandó csökkenésén kívül az erők szétforgácsolása is hozzájárul ahhoz, hogy a tárgyi és személyi feltételek nem érik el a kívánt szintet. A párhuzamos gyarapítás, a külön helyiség fenntartása felesleges, tehát anyagi és szakmai szempontból is indokolt a kettős funkciójú könyvtárak létrehozása, főleg, amikor nincs rendezett körülmények között működő könyvtára az iskolának.

Kezdetben azok a fenntartók is belesodródtek az intézmények összevonásába, akiket csak az „új divat” hulláma kapott el, vagy akiket a kísérletezés lehetősége vonzott, akik minden újításnak elkötelezett hívei. A későbbiekben országos jogszabályok, megyei állásfoglalások, integrációs tervek próbálták keretbe foglalni a fejlesztési elveket, korrigálni a kevésbé átgondolt kezdeményezéseket. Az összevonás létjogosultságát számos pozitív eredmény igazolta.

A kettős funkciójú könyvtárak többnyire valós igények alapján szerveződtek, bár a fő motiváció általában a gazdasági és emberi erőforrások egyesítése volt, a színvonalasabb szakmai munkát is célozta. A gazdaságosság mellett további indok, hogy az iskolákban teret kapott a többkönyvű oktatás, és ehhez nem volt megfelelő könyvtári háttér. Az integráció mellett szól az is, hogy az iskolák technikailag jobban ellátottak (telefon, számítógép, gyorsmásoló stb.), így a könyvtár könnyebben jut hozzá ezen eszközök használatához.

Főleg a legkisebb településeken tűnik az összevonás szinte egyetlen alternatívának a könyvtár fenntartásához, itt igénylik elsősorban a központi ellátás feltételeinek megteremtését is, hiszen csak így biztosítható az elfogadható szakmai színvonal. Rendszeresen megkapják a feldolgozott könyveket, szakmai tanácsot, segítséget kapnak munkájukhoz, pályáztatják őket, képviselik érdekeiket a fenntartóknál, a központi könyvtár szolgáltatásait és állományát is könnyebben igénybe vehetik.

A jól elkészített, helyi és központi támogatást és szakmai segítséget kapott integrált intézmény általában beváltotta a hozzá fűzött reményeket:

- Gazdaságosság terén:*
- egy könyvtár, egy könyvtáros;
 - jó esély van rá, hogy pedagógus legyen a könyvtárosa;
 - egy helyiség működtetése;
 - a fenntartási költség nem kétszeres;
 - az összevont beszerzési keret ésszerűbben használható fel;
 - több a pályázati lehetőség;

- Választék terén:*
- nagyobb lesz a könyvállomány;
 - általában növekszik a beszerzési keret;
 - koordinálható az iskolai és a települési szükséglet;
 - nem keletkeznek párhuzamosságok;

- Kihasznátság terén:*
- többnyire hosszabb a nyitvatartási idő;
 - lehetőség van könyvtári órák tartására;
 - a két funkció ellátása jobb kihasználtságot eredményez.

Az 1998-ban bevezetendő *Nemzeti Alaptanterv* nagy kihívás elé állítja az iskolákat, így az iskolai könyvtárakat is. Az előbbiekkal alátámasztott integráció szükségességét a következő évek megemelkedett iskolai feladatai még inkább alátámasztják.

Az 1996. évi CXXIV. tv., mely az 1997. évi költségvetésről rendelkezik, az iskolai könyvtárak fejlesztésére tanulóként 2000 forintot, hátrányos helyzetű kistélepülésen 4000 forintot biztosít fejkvótaként az önkormányzatok költségvetésében. Félő, hogy az önkormányzatok egy része ezt a jelentősnek tűnő összeget nem a szánt célra fogja fordítani: vagy az iskola használja fel egyéb fejlesztési célra, vagy pedig az iskola megpróbálkozik újra a lehetetlennel, az önálló iskolai könyvtár működtetésével, lemondva a hálózati gondozásról, egy nagyobb könyvtár szakmai támogatásáról.

A tapasztalatok összegzéseként megállapíthatjuk, hogy térségünkben az iskolai és közművelődési könyvtárak összevonásának több volt a pozitív, mint a negatív hozadéka. Azok a megyék is, amelyek kezdetektől nem szorgalmazták a könyvtárak összevonásának ezt a formáját, elismerik, hogy a jól előkészített és támogatott integrált könyvtárak a korábbinál színvonalasabb könyvtári szolgáltatásra képesek. *A negatív észrevételek többségéért nem a szervezeti forma okolható*, hanem a feltételek hiánya vagy a nem teljesítése, a nem körültekintő végrehajtás, esetleg a későbbi elvonások. Természetesen két kis gyűjteményből összevonással sem lesz jól működő önálló könyvtár, de esélyt adunk számára a fejlődésre, az életben maradásra. A Dunántúl több mint fele aprófalvas településszerkezetű, életképes könyvtári szolgáltatást itt csak rendszerben való működéssel érhetünk el, nagykönyvtári háttérrel, szervezett hálózatgondozással.

Ajánlások

Szükség lenne olyan irányelvre, amely meghatározná a kettős funkciójú könyvtárakra vonatkozó normatívákat, egyeztetve az iskolai és közművelődési könyvtárakéval. Meg kellene határozni az összevont könyvtár működtetésének minimumát a könyvtárhelyiség, a nyitvatartás, a szolgáltatások, a személyi feltételek és a gyűjtemény vonatkozásában, és ehhez a fenntartó forrásokat jelöljön meg. Általánossá kellene tenni a kiskönyvtárak központi könyvellátását, a rendszeres szaktanácsadást és módszertani gondozást. Szükség lenne korszerű szakfelügyeleti rendszerre. A szakmailag legkívánatosabbnak tartott szempontok:

- inflációt követő dokumentumvásárlási keret;
- könyvtáros-pedagógus végzettségű könyvtáros (könyvtárostanár);

- legalább egy tanulócsoport befogadására alkalmas könyvtárhelyiség (minimum 50 m²);
- a felnőttek számára könnyen megközelíthető elhelyezés és számukra elkülönülő nyitvatartási idő;
- az iskolai szünetekben a könyvtári szolgálat folyamatosága.

Olyan rendelkezésre lenne szükség, amely kimondaná, hogy könyvtárakat összevonni csak az érdekelt felek egyetértésével és önkormányzati testületi döntéssel lehet, amely egyúttal tartalmazza a kettős ellátás feltételeit az előbbi szempontok alapján.

Bangó Béla

